

Forskning om förändring, eller teknologien som årsak

ELI SKOGERBØ

Medieforskningens kunnskapsbase, teoretisk og empirisk, utfordres av utviklingen innenfor informasjonsteknologien. Konvergensen mellom tekniske områder bryter ned skiller mellom ulike medier og ulike former for kommunikasjon (Van Cuilenburg og Slaa 1993, Skogerbø 1997). Disse prosessene skaper også behov for forskningsmessig nyorientering og kryssing av grenser mellom tidligere adskilte forskningsområder; konvergens mellom ulike forskningsområder om man vil.

Mitt innlegg skiller seg imidlertid litt fra andres tilnærminger til ny teknologi og konsekvensene av teknologiutviklingen. Mens andre forfattere har endringer i teknologien som sin primære forskningsinteresse, er min tilnærming knyttet til sosial og politisk endring mer enn til teknologien som sådan. Kanskje er det en kjønnsforskjell: det er jo et velkjent forskningsresultat at gutter og menn er mer opptatt av de tekniske, mens kvinner er opptatt av de sosiale aspektene ved ny teknologi. Uansett årsak er min interesse for ny informasjonsteknologi en konsekvens av at teknologiutviklingen sammen med økonomiske og politiske drivkrefter er en av flere tunge drivkrefter som bidrar til å endre stats- og samfunnsstrukturer. Av den grunn kan den teknologiske utviklingen ikke overses eller utelates fra studier av sosial og politisk endring.

Etter disse innledende bemerkningene, vil jeg derfor starte med å kritisere utgangspunktet for diskusjonen, nemlig tittelen på plenaret: *Det endrede medielandskapet: forskning om ny informasjonsteknologi*. Tittelen kan tolkes som en påstand om at teknologiutviklingen er hovedårsaken til at medie-

landskapet endres. Påstanden er ikke nødvendigvis feil, men den er unyansert, og har et innslag av teknologideterminisme som jeg er dypt kritisk til. "Det endrede medielandskapet" skapes av mer enn "nye" medier og kommunikasjonsformer som internett og andre former for digital og nettverksbasert kommunikasjon.

Konvergens og nye medier som forskning

De nederlandske forskerne Jan van Cuilenburg og Paul Slaa (1993) har gitt en definisjon som illustrerer sammenhengen mellom teknisk, økonomisk og politisk endring. De skiller mellom analytisk nettverkskonvergens, tjenestekonvergens og markeds-konvergens, hvorav bare den første i egentlig forstand teknologisk endring. *Nettverkskonvergensen* betegner den tekniske utviklingen som fører til at tidligere adskilte overføringsnett nå kan brukes til å overføre ethvert digitalt budskap, som f.eks. at telenettet kan overføre bilder og tekst. *Tjenestekonvergensen* refererer til sammensmeltingen av ulike medier og framveksten av helt nye medietyper som et resultat av nettverkskonvergens og digitalisering. Eksempler er utviklingen av ulike former for elektronisk publisering, som f.eks. aviser på internett. *Markedskonvergensen* betegner en økonomisk prosess: økonomiske sektorer og bransjer som tidligere har vært relativt uavhengige av hverandre, blir overlappende (f.eks. telekommunikasjon og kringkasting). Denne formen for konvergens skyldes ikke bare teknisk endring, men har

liberaliseringen av tidligere lukkede markeder og internasjonaliseringen av økonomi og politikk som forutsetninger.

De tre formene for konvergens har ulike kultur- og mediepolitiske konsekvenser. Nettverkskonvergens løser opp de regulatoriske skillene mellom ulike distribusjonsformer, og vil sannsynligvis fjerne den knappheten på overføringsressurser som i sin tid legitimerte ikke bare monopolene, men også konsesjonssystemene vi kjenner fra de nordiske landene.

Tjenestekonvergens fjerner ytterligere grunnelser for å regulere audiovisuelle tjenester ulikt, i tillegg til at den er viktigste årsak til at reguleringene av opphavsretten er satt under sterkt press. Markedskonvergens har også utløst stor bekymring på nasjonalt nivå: Konsentrasjon, kryss-eierskap, og alliansedanning skaper multinasjonale konglomerater som kontrollerer produksjon av både innhold, forbrukerteknologi og distribusjon.

Forskning på "det endrede medielandskapet" kan altså ikke ta informasjonsteknologien som hovedfokus. Endringer i eierskap, markeder, mediestrukturer, medieinstitusjoner, programinnhold, publikumsoppslutning og liknende som kan observeres på nasjonalt og internasjonalt nivå må forklares med henvisning til flere faktorer enn informasjonsteknologien alene.

Teknologi, stat og marked

Mitt forskningsprosjekt om endring i mediepolitikk og mediestruktur i europeiske småstater tar som utgangspunkt at teknologien må ses på som en av flere drivkrefter.¹ I prosjektet undersøkes mediepolitisk endring i tre land, Norge, Danmark og Nederland. Dette er stater som alle er utsatt for de samme typene av ytre press som legger føringer på vilkårene for politisk styring: *konvergens mellom telekommunikasjons-, datakommunikasjons-, kringkastings og publiseringsteknologi; internasjonalisering av økonomi og markeder; og europeisering av politisk autoritet*. Disse prosessene bidrar både hver for seg og i samspill til å endre statenes handlingsrom og grad av autonomi i forhold til omgivelsene.

Hovedproblemstillingen i prosjektet er hvordan og på hvilke måte mediepolitikken endres i ulike stater, med spesiell vekt på hvordan tytelser til befolkningen i form av tilgjengelighet til infrastruktur, likhet og kvalitet i tilbud endres eller ivaretas. Hva skjer når det mediepolitiske feltet forandrer seg ved at en rekke nye aktører kommer inn? I hvilken grad skjer det en tilnærming mellom systemene

i de ulike land? Hvordan er maktforholdene mellom ulike interesser, og hvordan legitimeres endringer? Disse spørsmålene belyses empirisk med materiale hentet fra dokumenter fra private og offentlige institusjoner samt intervjuer med representanter fra ulike organiserte og berørte interesser.

De teknologiske endringsprosessene er altså ikke fokus for min forskning. I den grad det lar seg isolere, er spørsmålet hvilken rolle teknologien spiller i forhold til andre drivkrefter. Prosjektet har så langt gitt erfaringer og innsikter som er relevante for denne diskusjonen, spesielt på to områder. Den første erfaringen er knyttet til *utvidelsen av empiriske feltet*, mens den andre berører den *teoretiske utfordringen* som følger i kjølvannet av at forskningsfeltet krysser grenser mellom etablerte fagfelt som tradisjonelt har vært dominert av nokså ulike normative og teoretiske perspektiver.

Konvergens mellom data-, tele- kringkastings- og publiseringsteknologi tas som et gitt utgangspunkt for undersøkelsen, og av dette følger at det empiriske nedslagsfeltet er breiere enn det medieforskningen tradisjonelt har hatt. Det er ikke bare differensieringen av medielandskapet som forårsaker utvidelsen. Minst like viktig er det at et helt sett av nye interesser og aktører blir relevante og sentrale data- og premissleverandører. Blant disse finnes aktører, organisasjoner og politiske prosesser som har interesser i å påvirke utformingen av politikken både på IT-, telekommunikasjons og det tradisjonelle medieområdet.

Utvidelsen av det empiriske feltet er imidlertid ikke uproblematisk. Analysene viser tydelig at nettverkskonvergens lar seg beskrive og operasjonalisere med henvisning til utviklingen av nye medieformer. Derimot lar de sosiale, økonomiske og politiske strukturer vanskelig fange opp med dette begrepsapparatet, ettersom markeder og bransjer fremdeles er oppdelte, til tross for at nett og tjenester konvergerer. En vesentlig forskjell mellom telekommunikasjonssektoren og kringkastingssektoren er for eksempel at de reguleres av forskjellige regimer. Telekommunikasjon reguleres i Norden som egen sektor som er ferd med å bli fullt liberalisert. Radio og fjernsyn reguleres gjennom konsesjons- eller andre systemer for kontroll med retten til å sende, og gjennom innholdsregulering (språk, reklame, typer program etc). I alle vesteuropeiske bare tillates begrenset konkurranse mellom et relativt lite antall kringkastere. Med andre ord: mens markedet er i ferd med å erstatte offentlige politikk som reguleringsmekanisme i telesektoren, er det samme ikke skjedd i tilsvarende grad på kringkastingsfeltet.

I de tre landene som inngår i undersøkelsen utøves f.eks. den tradisjonelle mediepolitikken av kulturministeriene, mens "de nye" mediene enten regnes som telekommunikasjon eller som ordinær tjenesteyting. Det betyr at datamaterialet må hentes ikke bare fra vidt forskjellige institusjoner og organisasjoner, men også fra felt preget av svært ulike logikker: Kulturpolitikk, trafikk og transport, industri- og sysselsetting. Det samme gjelder selvsagt for ikke-statlige aktører: Selv om det finnes mange eksempler på at den tekniske konvergensen fører til at bedrifter krysser grenser mellom tidligere atskilte sektorer, er det ikke alltid slik at representanter for berørte interesser forholder seg til de samme prosessene.

Teoretisk tverrfaglighet som problem

Den største utfordringen ved å studere konvergensens betydning ligger imidlertid på det teoretiske nivået, ettersom det innebærer et møte mellom til dels svært ulike teoritradisjoner. Medieforskningen er forankret i humanistisk og samfunnsvitenskapelig teori, og er dominert av mer eller mindre kritiske perspektiver på medienes rolle i samfunnet. Mediene oppfattes i all hovedsak som kulturelle institusjoner som har sentrale roller i demokrati og samfunnsliv, og bare i mindre grad som økonomiske aktører og som del av en industriell sektor eller bransje. I den grad bransjeperspektivet blir brukt, er det ofte med negativt fortegn: Gjennom kritikk av kommersialisering, konsentrasjonstendenser og lignende uønskede og ikke-intenderte konsekvenser av teknisk eller politisk utvikling.

Litteraturen som drøfter struktur og politikk på områdene telekommunikasjon og informasjonsteknologi har som oftest en helt annen forankring. Den ikke-tekniske litteraturen om telekommunikasjon domineres, med visse unntak, av neolibérale, økonomiske perspektiver. Dette er et nytt forskningsfelt som har sitt utspring i økonomi og jus. Analyser av bedrifter, markedsstrukturer og konkurransevilkår, er framtreddende, og hovedutgangspunktet er at dette er ny industri som ikke skiller seg vesentlig fra andre industrisektorer. I denne tradisjonen blir de tidligere nasjonale telemonopolene beskrevet som resultater av "naturlige monopol" eller av statlig inngripen i markedet, ikke som institusjoner som også har vært og er offentlige tjenesteproducenter.

Denne litteraturen omtaler som regel temaer som demokrati, likhet, og ikke minst, kulturpolitiske spørsmål som ugyldige eller irrelevante, eller som problemer som må finne sin løsning

innenfor andre rammer enn sektorspesifikk regulering. Et eksempel kan hentes fra en rapport om konvergens laget på oppdrag av EU-kommisjonen for å danne grunnlaget for ny lovgivning på det konvergente medie- og teleområdet:

Det kan argumenteres for at nasjonal kringkastingstlovgivning fullt ut er rettet mot 'kulturelle aspekter' eller identitet, og derfor ikke burde bli berørt av andre deler av Roma-traktaten. Dette er etter vår mening et ugyldig argument. Referansen til kulturell identitet kan anvendes på visse bestemmelser som berører programinnholdet i kringkastingsselskapene, fordi dette forholder seg direkte til kulturen. Slike argumenter bør imidlertid ikke brukes for å hindre harmoniseringen på europeisk nivå av relevant lovgivning som berører andre aspekter av den tradisjonelle radio og fjernsynstlovgivningen, inkludert spørsmål som konsesjonsbestemmelser, avgrensning av næringsvirksomhet eller retten til å benytte ulike distribusjonsmetoder (KPMG Consulting 1996: 156, min oversettelse).

Som en ser avviser KPMG at det finnes kulturpolitiske begrunnelser for annet enn programinnholdet, en tolkning som er svært snever sett ut fra den nordiske reguleringstradisjonen. I deres perspektiv finner vi også igjen tendensene til *teknologideterminisme*, i en form som gjør at den blir sterkt politisk ladet: Det argumenteres for at konvergensen *uunnngåelig* fører bestemte politiske konsekvenser, nemlig oppløsning av eksisterende reguleringsregimer og full liberalisering. At argumentasjonen også har politisk gjennomslag viser følgende sitat fra en norsk politiker² som i forbindelse med endringen av norsk telepolitikk i 1996, uttalte at

Teknologiske endringer gjør at rammene for telepolitikk er sprengt. Det er virkeligheten som har opphevet eneretten.

Argumentene om det *uunnngåelige*, som også har et visst gjennomslag blant medieforskere, er med på å tilsløre maktforhold og konflikter, samtidig som det i realiteten er svært usikkert hvordan tekniske konvergens vil påvirke markeder, forbruksmønstre og samfunn. Teknologien inngår i konflikter om makt både innad i, og på tvers av land, og dette poenget tilsløres av fokuset på den tekniske utviklingen. Et eksempel er ulikhetene i syn mellom representanter for ulike aktører i mediemarkedet.

Det er et velkjent fenomen at store deler av "informasjons- og kommunikasjons"-industrien er

opptatt av reguleringen av nye tjenester som utvikles i skjæringsfeltet mellom telekommunikasjon, kringkasting og datakommunikasjon, bør være så begrenset som mulig. En sammenligning mellom Norge og Danmark som nylig ble foretatt, og som omfattet representanter for politiske styresmakter, ulike brukergrupper, fagbevegelsen og næringslivet, viste at det i Danmark (i 1995-96) blant de intervjuede ikke fantes én aktør som på generelt grunnlag argumenterte mot liberalisering av telesektoren (Storsul 1997). I Norge var bildet nesten like klart. Likevel er det store forskjeller mellom hvordan aktører i ulike posisjoner vurderer behovet for regulering og styring. Dette kan uttrykkes med et sitat fra en representant for et av de største selskapene i Danmark, som vurderte spørsmålet om hvorvidt man burde legge kulturpolitiske føringer på tilbudet av nye tjenester:

Min drøm er at man fjerner alle reguleringer.
Man kan ikke styre dette.³

Liknende utsagn finner man hos organisasjonene som representerer de store programvareprodusentene, og hos andre selskaper som har dominerende posisjoner i sine respektive markeder. Bildet endres imidlertid litt dersom fokuset flyttes fra storindustrien til representantene for mindre aktører med mer begrenset markedsrett. Det er gjennomgående slik at de små, ikke-dominerende aktørene arbeider for en regulering av markedet som sikrer at store aktører ikke får for mye markedsrett og kan diktere betingelsene. Dette er et syn som støttes av representanter for ulike bruker- og forbrukergrupper.

Det er altså ingen av aktørene som vurderer politiske styring som irrelevant, men det er stor forskjell på hva slags styring de vil ha. Det er lite oppsiktsvekkende at de som har mest å tape på at mediesektoren forblir relativt sterkt regulert, arbeider for at reguleringsregimene blir minst mulig restriktive. Det er de samme aktørene som er mest opptatt av å bruke argumenter som viser til teknologiens uunngåelige effekter.

Medievitenskapens bidrag

Det er på dette punktet det er grunn til å vende tilbake til spørsmålet om hvilke utfordringer forskning om ny informasjonsteknologi setter medievitenskapen overfor. Flere har argumentert for at medievitenskapen i møtet med det endrede medielandskapet er i krise, og at vi verken har metoder eller teorier som er egnet til å møte utfordringen (se Gripsrud, s 5; Kivikuru, s 13).

Jeg vil imidlertid hevde et litt annet standpunkt, men med samme utgangspunkt: Medieforskningen er i konstant krise, noe ikke minst debattene på konferanser og i fagtidsskrifter bærer bud om. Krisen er et konstant trekk ved feltet, og har tverrfagligheten som årsak. Den skaper selvsagt frustrasjon over de manglende "grand theories" og helhetlige tilnærmingene, men også fornyelse og debatt, ikke minst i forhold til spørsmålet om teknologiens betydning for sosial og politisk endring. Dette er et av samfunnsforskningens og medievitenskapens klassiske temaer som kommer tilbake med fornyet styrke hver gang en ny kommunikasjonsteknologi får en viss utbredelse.

Det fins en rekke ulike historiske bidrag som har diskutert mediernes og kommunikasjonens rolle i overgangen mellom ulike samfunnsformer. Spesielt har spørsmålet om teknologien har frigjørende kraft eller skaper fremmedgjøring, avmakt og sosial ulikhet vært opphav til mange tekster (Marx 1970/1845-6, Brecht 1983/1930, Habermas 1971/1962, Enzensberger 1972, Williams 1975 m.fl.). Mange av disse er fremdeles relativt ukjente utenfor medieforskernes egne rekker. Som forskere innenfor dette feltet er vi derfor usedvanlig godt rustet til å analysere medieutviklingen, nettopp fordi vi har teorier og redskaper til å skille mellom f.eks. teknologideterminisme og tolkningspluralisme.

De fleste av disse bidragene er fremdeles aktuelle, og det er ikke tilfeldig at både Marx, Innis (1951) og McLuhan (1987/1964) er i ferd med å få en "revival". I de siste årene er det kommet en rekke bøker som diskuterer relevansen av eldre og generell samfunns-teori for forståelsen av informasjonssamfunnet, interaktivitet og forholdet menneske – maskin (Bakke og Julsrud, 1996; Rasmussen, 1995; 1996; Webster, 1995 m.fl.). Det betyr ikke at vi vil finne fram til enhetlige teorier, men at medievitenskapen kanskje er kommet dithen at vi kan gi selvstendige bidrag til forståelsen av samfunnsendring. Da det medievitenskapelige instituttet i Oslo ble grunnlagt i 1987, var dette formulert som et eksplisitt mål. Kanskje er det nå tid for å forsøke å virkeliggjøre denne ambisjonen?

Økt tverrfaglighet som det ofte argumenteres for, vil ikke i seg selv løse problemet med å forske på informasjonssamfunnet. Selv om jeg selv representerer og argumenterer for tverrfaglige studier, viser min egen forskning at tverrfaglige studier også kan bidra til å øke, ikke bare minske avstanden mellom ulike tilnærminger. Møtet mellom den kritisk orienterte medieforskningen og den neolibérale telekommunikasjonsforskningen, bidrar antakelig til at konfliktnivået og pluralismen i per-

spektiver øker. Når medieforskere bringer sine teorier og perspektiver inn i studiet av konvergerende sektorer, bidrar vi til utviklingen av et felt på egne premisser. I et forskningsfelt der markedsanalysene dominerer, er kanskje vårt viktigste bidrag å holde fast på de kritiske perspektivene.

Spenningen mellom det kontinuerlige og det nye

Min siste refleksjon over forskning om nye medier er knyttet til spenningen mellom "det kontinuerlige" og "det nye" som et konstituerende trekk ved medieutviklingen. Fornäs peker som et eksempel på at alle medier i en viss forstand er interaktive og virtuelle (Fornäs, 1997: 14), mens min egen forskning om hvordan nasjonale mediestrukturer og nasjonal mediepolitikk endres, viser at historiske, institusjonelle organisasjonsformer til dels er styrende for hvilken form endringsprosessene får (Skogerbø 1996, Skogerbø og Storsul 1998). Det er derfor en like viktig utfordring for medieforskere å bearbeide "gamle" teorier og modeller for anvendelse på nye områder, som det er å utvikle helt ny teori for overgangen til informasjonssamfunnet.

La meg illustrere med et litterært eksempel: Brenda Maddox (1994) har i sin biografi om Nora Barnacle, James Joyces livslange samboer og ektefelle, skildret forholdet mellom Nora og James som svært kommunikativt, spesielt i de første dagene etter at de traff hverandre i Dublin sommeren 1904.⁴ Ettersom de begge arbeidet om dagen kommuniserte de per brev. Brevvekslingen mellom James Joyce og Nora Barnacle lignet imidlertid lite på dagens korrespondanse: den var hyppig, med flere brev om dagen hver vei. Dette var mulig fordi det var fem postombæringer om dagen i Dublin i 1904. Den språklige stilen i brevene (setningsbygning, grammatikk og ordvalg), var muntlig, konsis og direkte, men med mange grammatiske og ortografiske feil. Brevene var korte, ofte ikke mer enn noen få linjer, og helt ulike de brev de fleste av oss mottar og sender i dag. Breven ga imidlertid utvetydige assosiasjoner til en annen og nyere kommunikasjonsform, nemlig *elektroniske brev*. Selv om Nora og James brukte papir og postmann for kommunisere, og vi bruker datamaskin og elektroniske nettverk, er det klare likheter i form, hyppighet, innhold og funksjonalitet i de to mediene.

Brevvekslingen fra 1904 gir slik sett en nyttig påminnelse om at teknologien ikke nødvendigvis forklarer kulturelle fenomener: Dersom vi skal forsøke å forstå hva det er som skaper den helt spesi-

elle språklige formen som er felles for disse brevene og elektroniske brev fra 1990-tallet, skal vi da tilordne datamaskinen, antallet postombæringer i Dublin, eller helt andre faktorer størst betydning?⁵ Jeg overlater til tekstanalytikerne å svare på spørsmålet, men jeg vil understreke at kontinuiteten og spenningen mellom det gamle og det nye er et sentralt trekk ved mediebildet, enten det gjelder innhold eller struktur. Det vil være umulig å forstå og fortolke disse fenomenene uten å ta i bruk eksisterende metoder og teorier.

Det skal selvsagt ikke glemmes at det også er ulikheter mellom brevene fra 1904 og elektroniske brev fra 1997. Mens elektronisk post ofte brukes som eksempel på hvordan informasjonsteknologien opphever skiller i tid og rom ved at man i løpet av sekunder kan sende og motta meldinger over store geografiske avstander og uavhengig av tidssoner, var Nora og James bundet til et geografisk avgrenset område, Dublin, og kunne bare kommunisere så lenge det var postgang. Eksemplet, med alle sine begrensninger, inviterer likevel til refleksjon om hva teknologisk endring består i og hvilke tilnærminger som er fruktbare.

Det illustrerer også spørsmålet om fordelingen av kommunikative ressurser. Nora Barnacle og James Joyce tilhørte begge den fattige delen av Dublins befolkning, i et Irland preget av fattigdom, masseemigrasjon og store kjønns- og klasseskiller. Likevel hadde de tilgang, eller aksess, til et distribusjonssystem som tillot dem å ha nesten kontinuerlig kontakt med hverandre. Selvsagt kostet det litt å få sendt brevene, men stort sett må postvesenet ha vært billig, effektivt og tilgjengelig. Sett i forhold til den personlige investering det fremdeles er å skaffe seg sin egen datamaskin med tilknytning til internett, eventuelt ha fri adgang gjennom yrke eller utdanning, må postvesenet likevel ha fungert mer utjevne mellom sosiale grupper enn ny elektronisk distribusjonsteknologi så langt har gjort. Om postvesenet derfor skal tillegges mer betydning som drivkraft for samfunnsendring enn internett, er åpent for tolkning.

Argumentasjonen og eksemplene som er brukt for å illustrere poengene leder ikke til en entydig konklusjon, men peker på det utvetydige og uavklarte ved betydningen og innholdet i den fasen av informasjonssamfunnets utvikling vi er inne i nå. Det er der medievitenskapen som forskningsfelt har sin styrke: Ved å bruke faghistorien og mediehistorien, har vi tilgang til en rekke kilder for fortolking og forklaring av hvordan samfunnet endres.

Noter

1. Prosjektet er en del av et norsk forskningsprogram om europeisering av nasjonalstaten, ARENA.
2. Inge Myrvoll, intervju i *Klassekampen* 20.6. 1996.
3. Intervjuet er anonymisert fordi kilden ikke har fått sitatet til gjennomlesing.
4. James Joyce hadde sitt første stevnemøte med Nora Barnacle 16. juni 1904, en dato han senere udødeliggjorde i romanen *Ulysses*.
5. Både brevene fra 1904 og eposten fra 1990-tallet har hatt innflytelse på språk og litteratur: James Joyce brukte sannsynligvis sine erfaringer med brevvekslingen med Nora når han eksperimenterte med språket i *Ulysses* og *Finnegans Wake* (Maddox, 1994), mens dagens forfattere eksperimenterer med data- og nettverkspråket i sine litterære tekster. Et underholdende eksempel på det siste er Douglas Couplands *Microserfs*, som kom ut i 1995.

Referanser

- Bakke, Jon Willy & Tom Julsrud (red.) (1996) *Den Elektroniske nomade: med Marshall McLuhan som guide langs den digitale landevei*. Oslo: Spartacus.
- Brecht, Bertolt (1983/1927) "Radio as a Means of Communication: A Talk of the Function of Radio", i Matelart, Armand & Seth Siegelau (red.) *Communication and Class Struggle: An Anthology. Vol. 2: Liberation, Socialism*. New York: International General.
- Coupland, Douglas (1995) *Microserfs*. New York: Regan Books.
- van Cuilenburg, Jan & Paul Slaa (1993) "From Media Policy Towards a National Communications Policy: Broadening the Scope". *European Journal of Communication*, vol. 8, no. 2, 149-176.
- Enzensberger, Hans M. (1972) "Constituents of a Theory of the Media", i McQuail, D. (red.) *Sociology of Mass Communication*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Fornäs, Johan (1997) "Cybersounds://mening/identitet." *Nordicom-Information* nr. 2-3, 13-19.
- Habermas, Jürgen (1971/1962) *Borgerlig offentlighet. – dens framvekst og forfall*. Oslo: Gyldendal.
- Innis, Harold A. (1951) *The Bias of Communication*. Toronto: University of Toronto Press.
- KPMG Consulting (1996) *Public Policy Issues Arising from Telecommunications and Audiovisual Convergence*. Report submitted to the European Commission, September 1996.
- Maddox, Brenda (1994) *Nora : en biografi om Nora Joyce*. Oslo: Cappelen.
- Marx, Karl (1970/1845-6) "Fra den tyske ideologi: Del I. Feuerbach", i Elster, Jon & Lorenz, Einhart (reds.) *Verker i utvalg 2: Skrifter om den materialistiske historieoppfatning*. Oslo: Pax.
- McLuhan, Marshall (1987/1964) "The Medium is the Message", i *Understanding Media: The Extensions of Man*. London: Ark Paperbacks.
- Rasmussen, Terje (1995) *Moderne maskiner*. Oslo: Pax.
- Rasmussen, Terje (1996) *Communication Technologies and the Mediation of Social Life*. Oslo: University of Oslo, Department of Media and Communication, IMK Report no. 16.
- Skogerbø, Eli (1996) "IT-planar – tilpassing eller strategisk posisjonering", *Norsk medietidsskrift* 2, 33-57.
- Skogerbø, Eli (1997) *Konvergens mellom telekommunikasjon og kringkasting. Kultur- og mediepolitiske utfordringer*. TemaNord 1997:560. København: Nordisk Ministerråd.
- Skogerbø, Eli & Tanja Storsul (1998) *Telecommunications Policies in Transition – What Happens to Universal Service Provision?* Oslo: Universitetet i Oslo, Institutt for medier og kommunikasjon. Upublisert paper skrevet for IAMCR konferansen i Glasgow, juli 1998.
- Storsul, Tanja (1997) *Liberalisering og likhet. En analyse av den telepolitiske debatten i Norge og Danmark og spenningsforholdet mellom liberalisering og universelle tjenester*. Oslo: Universitet i Oslo, Institutt for statsvitenskap.
- Webster, Frank (1995) *Theories of the Information Society*. London and New York: Routledge.
- Williams, Raymond (1975) *Television: Technology and Cultural Form*. New York: Schocken Books.